

Paas, Steven (2015), *Liefde voor Israël nader bekeken. Voor het evangelie zijn alle volken gelijk*, Kampen: Brevier Uitgeverij, pp. 208, ISBN 9789491583728, € 18,50.

Niet lang geleden nam de PKN afstand van de uitspraken van Luther over de Joden. Waarschijnlijk stemt schrijver Paas van harte in met dat gebaar, want hij geeft herhaaldelijk in *Liefde voor Israël nader bekeken* aan, dat ook hij van mening is dat Luther, vooral in de laatste jaren van zijn leven ontoelaatbare dingen over de Joden heeft gezegd. Toch stelt hij zich kritisch op tegenover bepaalde vormen van 'Israëlliefde' (hoofdstuk I). Zijn visie op het Evangelie brengt hem tot afwijzing van judaïserende tendensen in sommigen christelijke groeperingen en tot afwijzing van het judaïsme (het joodse, rabbijnse geloof). Zijn standpunt is christocentrisch: het Oude Testament vindt zijn voltooiing in het Nieuwe, in de menswording van Christus. Dat houdt volgens hem in dat er geen onderscheid (meer) is tussen Joden en niet-Joden: allen kunnen in Christus behouden worden. Er is geen uitzonderlijke heilsbelofte voor het Joodse volk.

Het moge uit het voorgaande duidelijk geworden zijn dat het hier niet gaat om een godsdienstsociologisch werk, maar om een theologische verhandeling over jodendom en christendom vanuit een orthodox-protestants perspectief. Mijn bespreking is dan ook attenderend, ik beperk mij tot een korte weergave van het werk en kom op grond daarvan tot een oordeel.

In drie hoofdstukken (2,3,4) wordt de visie van Luther en diens opvatting over de Joden besproken. Luther gaat nadrukkelijk uit van het christocentrisch principe: zonder geloof in Christus blijft de Bijbel een gesloten boek. De hele Bijbel spreekt over Christus, ook het Oude Testament (profeten, psalmen, typering), maar de daar nog verholde waarheid wordt door het Nieuwe Testament ontsloten. Dat christocentrische standpunt bepaalt ook Luthers houding tegenover andere religies. Hij had een missionaire geesteshouding, hij meende dat de waarheid van de reformatie verkondigd moest worden aan alle volkeren, ook aan de Joden. Aanvankelijk maande hij tot een niet onvriendelijke benadering van Joden: er zouden zich toekomstige christenen onder kunnen bevinden. Hij hoopte ook dat zij met de reformatie zouden meegaan. Later wordt zijn toon scherper en ook grof omdat er maar weinigen daartoe bereid blijken. Hij, aldus Paas die Lutherkenner Lohse aanhaalt, was echter niet minder hard tegen andere, naar zijn mening, valse religies (p. 84). Bovendien werd in die tijd het theologische debat vaak in grove termen gevoerd. Luther verzet zich tegen deze antichristelijke religies (Schwärmertum, rooms-katholicisme, islam en het judaïsme/het rabbijnse geloof). Hij wil dat de aanhangers ervan zich bekeren tot het ware christendom en wie dat niet wil zou door de christelijke overheid moeten worden verbannen. De Joden zijn niet Gods verbondsvolk, aldus Luther: het heil is verbreed naar alle volkeren. En wie Christus verwerpt kan Gods oordeel verwachten. Paas concludeert dat Luther, mede door teleurstelling, zich vooral in zijn latere jaren te veel vereenzelvigde met de cultuur van de jodenhaat in zijn tijd.

Op grond van wat over Luther naar voren is gebracht, wordt het antisemitisme en anti-judaïsme nader besproken (hoofdstuk 5). Dat laatste begrip is dus een theologisch standpunt: kritiek op het joodse geloof, maar niet op een bevolkingsgroep. Een aantal theologen meent dat anti-judaïsme een voorfase is van antisemitisme en sommigen stellen er zelfs een is-gelijk teken tussen. Paas bestrijdt dat. Hij beoordeelt andere religies als gelovig christen. Kritiek op het judaïsme is gerechtvaardigd; vanuit het Evangelie wordt duidelijk dat het judaïsme een onbegaanbare weg naar het heil is. Maar dat sluit bereidheid om de joodse cultuur te kennen en te respecteren niet uit. Sterker nog: christen zijn en antisemit is een onverzoenlijke tegenstelling, zo meent hij.

In de volgende drie hoofdstukken wordt de plaats van het Joodse volk in Gods heilsplan nader bekeken. Na Christus' kruisdood op Golgotha geldt voor de Joden geen apart verbond. De auteur bestrijdt de theologen die aan de natie Israël of het Joodse volk nog een aparte plaats toewijzen. Dat doet tekort aan de unieke werk door Christus verricht. Hebben zij deel aan het verbond met God? Zeker wel, maar dat verbond is door het werk van Christus vernieuwd, verbreed en uitgebreid naar alle volkeren. Uit alle volkeren brengt hij gelovigen bijeen, ook uit het Joodse volk. Voorwaarde is geloof in Christus.

Paas heeft een helder boek geschreven. Hij valt wel eens in herhaling, maar dat vindt vooral zijn oorzaak in het feit dat het werk voor een deel is samengesteld uit eerdere artikelen en lezingen en dan zijn overlappingsen niet altijd te vermijden. Voor wie de orthodox-christelijke geloofsaannames onderschrijft, zullen de conclusies die hij trekt ook zeker acceptabel zijn. En daarmee kom ik tot de vraag naar de relevantie van het debat dat hij voert. Het lijkt mij dat hij schrijft voor een beperkte kring van rechtzinnige christenen. Ik betwijfel of hij buiten die kring, bijvoorbeeld bij groeperingen van vrijzinnige(r) snit enige interesse zal wekken. Die zullen het debat waarschijnlijk gedateerd vinden. Dat is jammer want het boek biedt inzicht in hoe in orthodox-reformatorische kringen gediscussieerd wordt over de plaats van het jodendom en Israël. Vanuit dat gezichtspunt is het ook van belang voor godsdienstsociologen met een brede interesse.

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Gennip, Joep van, Vefie Poels, Marie-Antoinette Willemsen (red.) (2014), *Creatie en recreatie: Cultuur en ontspanning in het kloosterleven*, Hilversum: Verloren, pp. 234, ISBN 9789087044695, € 23 (Metamorfosen 11).

De stichting *Echo* zet zich al jaren in voor de geschiedschrijving van het kloosterleven in Nederland. Dat doet zij onder andere door jaarlijks een studiedag te organiseren rond een thema uit dat religieuze leven, en de bijdragen daarvan te bundelen in de serie *Metamorfosen*. De studiedag wordt meestal gehouden in St. Agatha, waar in het vroegere klooster